

Isaac Deutscher

Det polska kommunistpartiets tragedi

Denna intervju publicerades ursprungligen i franska *Les Temps Modernes* i mars 1958. Intervjuare var *K. S. Karol*. Intervjun följs av ett öppet brev som Deutscher skickade till det polska kommunistpartiets centralkommitté våren 1966

Intervjuaren Karol Kewes Karol var en fransk vänsterjournalist (med maoistiska sympatier) av polskt ursprung. Karol har bl a skrivit böcker om Kuba ([Castros Kuba](#)), Kina, Polen och Sovjetunionen (han var i Sovjet under Andra världskriget).

Jag studerar för närvarande Polska Kommunistpartiet. Skulle du vilja sprida lite ljus över de viktigaste problemen under dess historia? Jag är speciellt intresserad av de ideologiska och politiska strömningarna inom partiet, bakgrunden till bildandet av dess olika fraktioner, partiets politik under de kritiska perioderna under mellankrigstiden, och, slutligen, dess tragiska slut.

Låt oss börja med några allmänna reflektioner och en anmärkning av personlig natur. När du ber mig tala om Polska Kommunistpartiets historia, är du säkert klar över den speciella position som jag svarar utifrån. I juni 1957 har exakt tjugofem år gått sedan jag uteslöts ut partiet som oppositionell. Jag ska inte nu analysera orsakerna bakom min uteslutning: man har tydligt redovisat dem, även om tendentiöst – och med tidens gång blir deras ensidighet mer och mer självfördömande – i de dokument och uttalanden som partiets ledning publicerade om ”Krakowski-affären”. (Krakowski var en av de pseudonymer jag då använde.) Från 1932 och till dess upplösning hade jag skarpa konflikter med Polska Kommunistpartiet.

Vid tiden för upplösningen och då anklagelser höjdes mot ledningen, fördömde jag dock dessa aktioner som exempellösa förbrytelser mot Polens och hela världens arbetarklass. Den oppositionsgrupp som jag tillhörde var faktiskt den enda grupp med medlemmar som tidigare tillhört Polska Kommunistpartiet som då fördömde brotten och häftigt protesterade mot dem.¹

Det är tveklöst Polska Kommunistpartiet som haft störst inflytande på min intellektuella och politiska utveckling. Jag tvivlade aldrig på att det skulle bli ”rehabiliterat” – även om termen ”rehabilitering” inte riktigt platsar här. Det var ett stort och ärofullt parti, det enda parti i Polen som representerade den proletära revolutionens intressen, den mäktiga marxistiska traditionen och en sann och levande internationalism. I detta avseende kunde inget polskt parti tävla. Idag är tyvärr Polska Kommunistpartiets historia fortfarande en stängd och förseglad bok. De senaste publikationer jag haft tillfälle att läsa är på det hela ganska erbarmliga. De noterar partiets rehabilitering, men inget mer. Det finns inget verkligt försök till att skildra de viktiga perioderna under partiets existens – höjdpunkterna och nedgången. Det utmärkande är en tendens – resultatet av vanor som tillägnats genom många år – till att nöja sig med klichéer och skrivelser i stil med helgonlegender. Det enda parti i Polen som var värt att betecknas proletärt och marxistiskt förtjänar att få sin historia studerad på ett seriöst, realistiskt och kritiskt sätt. Polska Kommunistpartiet

¹ Det har sagts att vid ett av centralkommitténs möten efter oktober 1956, när Gomulka återgav historien om partiets upplösning och om förtalet mot dess ledare, man frågade honom om han vid den tidpunkten, 1938, själv trodde på det. Gomulka svarade: ”Nej”. Varför hade han då inte protesterat? frågade man. ”Jag var inte modig nog, eller så hade jag inte tillräckligt självförtroende”, hade han svarat, ”men om Lenin hade levt i Polen, skulle han säkert ha protesterat under sådana förhållanden”. Vi måste ge Gomulka erkännande för hans ärlighet och blygsamhet. Det var dock inte nödvändigt att vara en Lenin för att våga protestera. Jag kände vanliga arbetare som inte hade några ambitioner att bli ledare och som förstod att det var deras plikt att protestera, och agerade efter detta.

begravdes en gång under högar av skymfligt förtal. Låt oss inte nu begrava det inlindat i slöjor av gyllene legender ackompanjerat av meningslösa hymner.

Jag skulle vilja lägga till en anmärkning av allmän metodologisk karaktär. För att förstå Polska Kommunistpartiets historia måste varje betydelsefull fas betraktas ur två synvinklar: ur den polska klasskampens och ur den process som ägde rum inom Kommunistiska Internationalen och Sovjetunionen. Dessa två påverkade varandra kontinuerligt. En forskare som begränsar sig till att analysera bara den ena av dessa kommer inte att kunna fånga historiens kärna. Efterhand som åren gick fick utvecklingen i Sovjetunionen en mer avgörande roll och blev alltmer förödande för det polska partiet. För att klart förstå partiets politik och dess ideologiska tendenser och också för att förstå fraktionsstriden, måste vi hela tiden vara uppmärksamma på klassrelationerna inom Polen och på utvecklingsprocessen inom den ryska revolutionen.

Vilka var de huvudsakliga interna motsättningarna inom Polska Kommunistpartiet vid den tiden då det grundades, d.v.s. i slutet av 1918 och början av 1919?

Motsättningarna härrörde ur det faktum att Polska KP föddes ur en sammanslagning av två partier: Socialdemokratiska Partiet i polska kungadömet och Lettiska (Rosa Luxemburgs parti, SDKPiL) och Polska Vänstersocialistiska Partiet (PPS Lewica).² Vart och ett av dessa två partier hade sina egna traditioner. Socialdemokratiska Partiet växte genom sin opposition mot nationalismen och patriotismen inom den polska noblessen, det drömde sig tillbaka till artonhundratalets upprorsromantik och betonade starkt den proletära internationalismen. Vänstersocialistiska Partiet var till en början anhängare av den patriotisk-upproriska traditionen och återupprättandet av Polens oberoende hade haft en central plats i dess program; senare närmade det sig dock den internationalistiska andan i Luxemburgs parti.

Vänstersocialistiska partiet var befryndat med vänster-mensjeviker; först under inflytande av Oktoberrevolutionen kom det att närma sig bolsjeviker. Socialdemokratiska Partiet antog – som handlingarna från dess sjätte kongress visar – en linje mycket nära Trotskijs, och höll sig oberoende till både mensjeviker och bolsjeviker. Vid tiden för revolutionen identifierade sig Luxemburgs parti – återigen i likhet med Trotskij – med bolsjevismen. Här måste vi notera skillnaderna inom partiet mellan anhängarna till partiets officiella ledare (Rosa Luxemburg, Marchlewski, Jogiches) och de så kallade ”splittrarna” (Dzerzjinskij, Radek, Unszlicht). Detta handlade dock om en oenighet, inte en verklig splittring. ”Splittrarna” representerade en speciell opposition mot centralismen från exekutivkommittén, vilken opererade från utlandet. Dessutom stod de något närmare bolsjeviker. Inom Polska Kommunistpartiet blev traditionen från SDKPiL dominerande från början. Betydelsen av dessa skillnader ska dock inte överdrivas. De var i realiteten begränsade och utplånades genom det konkreta samarbetet i det nyligen grundade partiet och medlemmarnas övertygelse om att de gamla motsättningarna hörde till det förflutna. Partiets anhängare enades ytterligare genom den starka medvetenheten om deras gemensamma och oeftergivliga opposition mot det nationalistiska och reformistiska Polen, mot godsägarnas och den småborgerliga noblessens Polen.³

Är det inte sant att kommunistpartiet inledde sitt politiska liv i självständiga Polen med en viss moralisk belastning som följde av dess luxemburgska tradition, vilken innebar ett principiellt motstånd kampen för nationellt oberoende?

² Socialdemokratiska Partiet i kungadömet Polen och Litauen grundades 1893 som ett polskt parti; de lettiska socialdemokraterna anslöt sig 1900. Från början leddes detta parti av Julian Marchlewski, Leo Jogiches-Tyszka och Rosa Luxemburg. Vänstersocialistiska Partiet grundades i november 1906 som ett resultat av en splittring i Polska Socialistpartiet (PPS) och av en opposition, stimulerad av revolutionen 1905, mot Pilsudskis reformistiska, terroristiska och nationalistiska ledarskap.

³ Det är ett kuriöst faktum att ”splittrarna”, och speciellt Dzerzjinskij och Radek, skulle ha framfört nästan samma kritik av Rosa Luxemburg som den senare framförde mot Lenin när partiet splittrades i mensjeviker och bolsjeviker. De anklagade henne för att införa en politik av ultracentralism i partiet, för att kräva alltför sträng disciplin, etc. I verkligheten leddes Rosa Luxemburgs parti på ett sätt som var mycket likt Lenins ledning av bolsjevikpartiet. Detta var huvudsakligen en följd av att båda partierna verkade illegalt.

Det ligger en smula sanning och en stor del överdrift i detta. Beviset för att det är så ges till exempel av styrkeförhållandet mellan de olika partierna inom Arbetardeputerades Sovjeter, vilka organiserades i slutet av 1918 i Warszawa, i Lodz och i kolfälten i Dabrowa. I Warszawa var kommunistpartiet och Socialistpartiet lika starka och, om jag inte tar fel, hade Bund⁴ en vågmästarroll. En liknande situation fanns i Lodz, även om kommunisterna där hade ett visst övertag. I Dabrowas gruvdistrikt var kommunistpartiet betydligt större än Socialistpartiet, och episoden med den Röda Republiken i Dabrowa hänger ihop med detta. Man skulle kunna säga att strax före oberoendet var polska KP:s inflytande inom arbetarklassen i de viktigaste industricentren säkert inte mindre än det reformistiska och ”patriotiska” PPS’ –förmodligen var det större.

Situationen var komplicerad. Å ena sidan hade händelserna *till en viss del* överspelat de förhållanden utifrån vilka Rosa Luxemburg och hennes kamrater hade avfärdat ”kampen för nationellt oberoende”. Å andra sidan hade Luxemburg och hennes följeslagare varit ensamma om att hellre sätta sitt hopp till revolutioner i Ryssland, Tyskland och Österrike, de tre imperier som hade förtryckt Polen, än till ett ständigt upprepande av polska artonhundratals-uppror. Pilsudskismen – och det polska socialistparti som 1918 knappt kunde skiljas från pilsudskismen – hade tydligt proklamerat sin skepticism och sitt misstroende mot revolutionens möjlighet i dessa imperier. Händelserna hade tagit död på denna skepticism och misstro. Tvärt emot vad Rosa Luxemburgs förväntat sig, hade Polen återtagit sitt oberoende; men tvärt emot hennes opponenter förväntningar, hade Polen huvudsakligen fått det till skänks genom de ryska och tyska revolutionerna. Historien visade sig vara smartare än alla partier; och det är därför jag inte tror att kommunistpartiet, i jämförelse med andra partier, trädde in i självständighetsfasen med något särskilt ”moraliskt handikapp”. Medan ”luxemburgisterna” ruttnade i tsarens fångelser och i exil, ställde sig de polska borgerliga partierna (speciellt de ”nationella demokraterna” som motsatte sig alla rörelser för nationellt oberoende, men också Pilsudski och de socialistiska ”patrioterna”) dessutom i tjänst hos ockupationsmakterna och samarbetade med dem; när dessa makter föll, hindrade det inte de borgerliga partierna från att anta hycklande, ultranationalistiska positioner och att ta över makten.

Efter att Polska Kommunistpartiet grundats, fortsatte då den gamla kontroversen kring Polens oberoende inom partiet?

Bara till en början, och i obetydlig grad; senare upphörde den helt. Partiet var upptaget med andra problem – dess ställning i det sociala kraftfältet; utarbetandet av en politisk linje; och, naturligtvis, problemen i den ryska revolutionen och utsikterna för en världsrevolution.

Gav inte frågan om att bojkotta konstituerande församlingen 1919 upphov till en ny splittring inom partiet?

Såvida jag inte tar fel, gav denna fråga inte upphov till mycket diskussion. I denna fråga intog de polska och tyska partierna liknande ståndpunkter, de betraktade val till en konstituerande församling som en avledningsmanöver vars syfte var att likvidera Arbetardeputerades Sovjeter. Den polska Sejmen och Weimars Konstituerande Församling betraktades som grundbultar i en borgerlig parlamentarisk republik, uppförd på ruinerna av arbetarnas sovjet – de potentiella organen för en socialistisk revolution. Tveklöst gjorde de två partierna ett misstag genom att proklamera en bojkott av det borgerliga parlamentet, och i båda fallen var detta misstag ett resultat av periodens ultravänsteristiska stämning.

Hur reagerade kommunistpartiet på det polsk-sovjetiska kriget 1920?

Det polska partiet betraktade detta krig – vilket man hade varje skäl till att göra – som ett krig fört av den polska ägande klassen (eller deras dominerande element) mot den ryska revolutionen, och som en integrerad del av de kapitalistiska makternas intervention i Ryssland. Partiet såg sig som ett med den ryska revolutionen och tvingad att försvara den. Situationen blev komplicerad efter Pilsudskis reträtt från Kiev och då Röda armén tågade mot Warszawa. Belägringen och de militära

⁴ Bund var det judiska socialistpartiet, som då placerade sig mellan socialistisk reformism och kommunism.

tribunalernas närvaro begränsade partiets öppna aktiviteter till ett minimum; det blev svårt för både ledare och anhängare att uttrycka sina olika nyanser av kommunistisk opinion. Jag skulle ändå vilja uppmärksamma några karakteristiska motsättningar som uppkom bland de många grupper med polska kommunister som levde i Moskva. När frågan om marschen mot Warszawa kom upp, splittrades dessa på ett ganska paradoxalt sätt. Å ena sidan sparade de gamla "luxemburgisterna", "opponenterna mot oberoendet", Radek och Marchlewski,⁵ inga ansträngningar för att övertyga Lenin och den ryska politbyrå om att marschen mot Warszawa inte skulle genomföras, utan att man skulle föreslå Polen fred så snart Pilsudskis arméer hade jagats ut ur Ukraina. (De lyckades bara vinna Trotskij för sin sak, han var då Krigskommissarie.) Å andra sidan stödde de gamla supportrarna till oberoendet, tidigare PPs-män som Feliks Kon och Lapinski,⁶ Röda arméns marsch mot Warszawa; de hävdade att det polska proletariatet befann sig i den största revolutionära yra och skulle välkomna Röda armén som sin befriare.

Jag skulle vilja anföra ytterligare en episod: tidningen *Rote Fahne*, tyska kommunistpartiets organ, publicerade 1920 en protest mot marschen mot Warszawa, signerad av Domski, en av de mest ansedda "luxemburgisterna" i det polska partiets centralkommitté. Under den interna demokrati som rådde i partiet vid denna tid, betraktades det som en naturlig rättighet för en medlem i centralkommittén att publicera en sådan protest. Domski satt kvar som medlem i centralkommittén till 1925 och spelade en ledande roll under många år.

Du frågade om den luxemburgska traditionen inte blev ett moraliskt problem för den polska kommunismen. Jag tänker inte *post factum* försvara Rosa Luxemburgs idéer om nationellt oberoende. Jag vill bara säga att Röda arméns marsch mot Warszawa var ett mycket mer allvarligt och mer skadligt moraliskt handikapp för det polska KP än alla Rosa Luxemburgs verkliga eller inbillade misstag tillsammans; om dessa misstag har både hennes borgerliga motståndare, såväl som Stalin (den senare genom att på sitt karakteristiska sätt missbruka citat från Lenin), gjort en enorm massa väsen. Lenins misstag 1920 – låt oss kalla saker vid dess rätta namn – var en verklig tragedi för det polska KP, eftersom det fick till följd att de polska proletära massorna drevs till anti-sovjetism och anti-kommunism.

Efter 1920 återtog partiet inte desto mindre sin styrka – eller hur?

Jo, till en viss grad, men det ändrar inte det faktum att marschen mot Warszawa fick en del långvariga effekter: det underminerade de polska arbetarmassornas tilltro till den ryska revolutionen. Efter 1920 återhämtade sig dock arbetarna ganska snabbt från den första entusiasmen för polsk nationell självständighet, och från de illusioner som den medförde. I den relativt fria atmosfär som följde på kriget fick arbetarklassen chans att betrakta händelserna mer kyligt. Det blev känt att Lenins regering hade gjort allt som var möjligt för att undvika krig mellan Polen och Ryssland och att det troligtvis aldrig skulle ha blivit någon sovjetisk marsch mot Warszawa om Pilsudski inte marscherat mot Kiev. Den polska arbetarklassen började inse att Pilsudski 1920 inte slogs så mycket för polskt oberoende som för de polska godsägarnas landegendomar i Ukraina, och också för att tillfredsställa sina egna drömmar om storhet. De första åren under 20-talet fick Polska kommunistpartiet på nytt ett större inflytande, vilket nådde sin höjdpunkt 1923, speciellt i november under generalstrejken och arbetarresningen i Krakow.

Detta var när ledningen bestod av de "tre W:na", eller hur?

Det var det. En av dem, Warski, var en före detta luxemburgist, och de två andra, Walecki och Wera (Kostrzewa), var tidigare vänstersocialister. Hur som helst, de bildade ett enhetligt ledarskap

⁵ Julian Marchlewski, en av Rosa Luxemburgs närmaste vänner, var en strålande skribent och marxistisk teoretiker som spelade en betydande roll inom den tyska socialistiska vänstern och i den polska rörelsen. Efter Oktoberrevolutionen stannade han i Ryssland.

⁶ Feliks Kon, en veteran inom polsk patriotisk socialism, var en av grundarna av Kommunistpartiet och var, tillsammans med Marchlewski och Dzerzjinskij, medlem av "Provisoriska Kommunistregering", som inrättades under Röda arméns marsch mot Warszawa. Lapinsky tillhörde samma grupp som Feliks Kon och på tjugotalet spelade han en betydande roll inom Komintern.

som visade att den gamla splittringen inom partiet hade övervunnits. Nu närmar vi oss emellertid en speciellt kritisk period då klasskampen i Polen åter blev komplicerad och tilltrasslad genom inflytandet av händelser som ägde rum i Sovjetunionen. Under många år trodde jag personligen att året 1923, i Polen såväl som i Tyskland, var ett år då ”revolutionen missades”. Nu, efter trettiofem år, är jag inte längre säker på att de historiska bevisen stöder denna ståndpunkt. Hursomhelst, vi hade säkert många ingredienser till en revolutionär situation: en generalstrejk, arbetarresningen i Krakow, armén som gick över på arbetarnas sida, och mer allmänt befann sig landet i ett stadium av yttersta jämsning. Det enda som saknades verkade vara initiativet från ett revolutionärt parti som kunde ha lett revolutionen till framgång. Det polska KP kom inte med detta initiativ. I överensstämmelse med Internationalens resolutioner följde partiet då linjen om enhetsfront med socialisterna. Fram till en viss punkt hade denna politik visat utomordentliga resultat som hjälpte partiet att vidga sitt inflytande och ingjuta större energi i klasskampen. Men samtidigt lämnade partiets ledning över initiativet till socialisterna; och under de kritiska dagarna i november 1923 fick detta olyckliga konsekvenser. Partiets anhängare upplevde att partiet hade låtit en revolutionär situation passera utan att utnyttja den; och de reagerade, inte utan bitterhet, mot ”opportunisten” och bristen på revolutionärt initiativ från de ”tre W:na”.

Som jag nämnt, situationen blev alltmer komplicerad på grund av händelserna i Sovjetunionen. Vi den tiden bröt striden mellan det så kallade triumviratet (Stalin, Zinovjev och Kamenev) och Trotskij ut i öppen dager. Redan från början tog den en våldsamt form som dittills inte setts till inom rörelsen. De europeiska kommunistpartierna var djupt störda, framför allt som fram till dess Trotskij, precis som Lenin, hade varit Internationalens inspiratör och största moraliska auktoritet. På hösten 1923 framförde centralkommittéerna i de polska, franska och tyska partierna protester i en eller annan form till det sovjetiska partiets centralkommitté mot våldsamheten i attackerna mot Trotskij. De som protesterade hade ingen avsikt att ansluta sig till Trotskijs specifika politik. De varnade helt enkelt bara de sovjetiska ledarna för den skada som kampanjen mot Trotskij gjorde den kommunistiska rörelsen, och bad dem att behandla sina meningsskiljaktigheter på ett sätt som var värdigt kommunister. Händelsen fick allvarliga konsekvenser. Stalin glömde eller förlät aldrig protesten. Zinovjev, som då var Internationalens president, betraktade den som en misstroenderöst mot honom själv. Kommunistpartierna i Polen, Frankrike och Tyskland blev omedelbart indragna i Sovjets interna konflikt. Internationalens ledning – d.v.s. Zinovjev och Stalin – avsatte de viktigaste ledarna i de tre partier som hade vågat ”komma till Trotskijs försvar”. Dessa ledares misstag, speciellt av de ”tre W:nas” i november 1923, blev förevändning för att utesluta dem för ”opportunist, högeravvikelse och misslyckandet att utnyttja en revolutionär situation”.

Följer det inte från din redogörelse att de som kritiserade de ”tre W:na” fick rätt?

Även om de fick rätt, så gav detta inte Internationalens ledning i Moskva rätt att intervensera på ett så drastiskt sätt i det polska partiets interna affärer. Jag måste tillägga att ledarskapen i de tyska och franska partierna byttes ut på samma sätt.⁷ I alla dessa fall kom förändringarna till stånd efter order uppifrån, och inte som ett resultat av beslut tagna av partiets medlemmar i linje med den interna demokratins principer. Detta var den första allvarliga attacken mot kommunistpartiets självständighet, den först aktionen, som det skulle visa sig, av ”stalinisering”, även om den inte genomdrevs av enbart Stalin, utan också av Zinovjev. Båda spelade demagogiskt på den känsla av desillusion som existerade bland de polska och tyska partiernas anhängare. Denna känsla var förståelig och den vändes våldsamt mot de ”tre W:na” i Polen (liksom mot Brandler i Tyskland). Det är möjligt att, om partiet hade varit fritt att bestämma själv, man även då hade bytt ut ledarskapet. Mer betydelsefullt än själva ledarskiftet var dock det sätt på vilket det genomfördes: vägen öppnades för fler skrupelfria ingripande från Stalin i det polska partiets affärer, ingripanden som skulle sluta med partiets likvidering.

Hur reagerade partiet på detta första avsiktliga ingripande?

⁷ I Frankrike avsattes Monatte, Rosmer and Souvarine från Kommunistpartiets ledning.

Tyvär med passivitet. Många av medlemmarna var mer eller mindre för att de ”tre W:na” byttes ut, och även de som inte var så motsatte sig det inte. Operationen var mild i jämförelse med de utslutningar, bestraffningar och påtvingade avböner som skulle följa. Stalinismen var ännu bara i sin linda, den kunde ännu inte visa klorna. Attacken mot de avsatta ledarna genomfördes formellt och med relativ moderation – och detta underlättade acceptansen av det. Det som var avgörande var emellertid partiets psykologiska attityd – dess felaktiga uppfattning av solidaritet med den ryska revolutionen, dess tro att varje konflikt med Moskva måste undvikas, oavsett kostnaden. Det sovjetiska partiets moraliska auktoritet, det enda parti som lett en proletär revolution till seger, var så stor att de polska kommunisterna accepterade Moskvas beslut även då Moskva missbrukade sin revolutionära auktoritet. Stalinismen var verkligen en lång följd av missbruk av detta slag, ett systematiskt utnyttjande av revolutionens moraliska anseende för syften som ofta inte hade något att göra med kommunismens intressen, utan bara tjänade till att befästa den byråkratiska regimen i Sovjet. Under åren 1923-24 var det livsviktigt för Stalin att angripa trotskismen inom hela Internationalen. Warski och Kostrzewa försökte att rädda sina positioner genom att ta avstånd från sin egen protest mot Moskvas anti-Trotskij-kampanj. Deras motiv var förståeliga. I Moskva hade politbyråns och centralkommitténs majoriteter gått till attack mot Trotskij. Inför detta beslöt Warski och Kostrzewa att de inte kunde stödja minoriteten i det sovjetiska partiet och därigenom utsätta sig för anklagelsen om att lägga sig i partiets inre angelägenheter. Detta skyddade dock inte det polska partiet från Sovjets ingripande. Så, även om de ”tre W:na” hade en viss sympati för den trotskistiska oppositionen, kom de i realiteten att stödja Stalin och Zinovjev och att proklamera sin lojalitet med dem. Detta ögonblick av svaghet skulle de få betala för senare.

På vilket sätt ändrades partiets politik efter 1923?

Det som kallades ”vänstern” tog över ledarskapet: Domski, Zofia Unszlicht och Lenski. Både i Internationalen som helhet och i det polska partiet representerade den nya politiken en skarp reaktion på inriktningen under den föregående perioden. Detta var den ”ultravänsteristiska” politikens tid. Om partiet 1923 inte visat tillräcklig revolutionär anda, så visade dess politik under åren 1924 och 1925 upp en excess av falsk sådan. Detta var desto skadligare eftersom, efter krisen i november 1923, de objektiva möjligheterna för en revolution hade minskat. Under denna period avvisade polska KP enhetsfronttaktiken fullständigt och spridde ut sina ansträngningar på fruktlösa äventyr. Resultatet? Man förlorade sitt inflytande och avskiljde sig från arbetarmassorna.

Det är värt att påminna om att det polska KP fortfarande var starkare än Socialistpartiet i de lokala valen i början av 1924. Denna framgång var emellertid inget annat än ett senkommet eko av massradikaliseringen 1923 och inte något förebud om en ny revolutionär våg. Under de följande åren minskade kommunistpartiets inflytande drastiskt. Partiet var oförmöget att leda någon massaktion. Detta var inte bara ett polskt fenomen. Samma fluktuationer kunde ses bland alla de europeiska kommunistpartierna – alla förde ju samma ultravänsteristiska politik, och med liknande resultat. Detta var samtidigt med Kominterns Femte Kongress, som kallades ”bolsjeviseringskongressen”, men egentligen var den en ”Staliniseringskongress”. Hädanefter utsattes alla partier för samma behandling; alla följde samma ”linje”; alla tvingades att hålla sig till samma taktiska tricks; alla lanserade samma paroller utan att ta hänsyn till styrkeförhållandet mellan klasserna i respektive land, nivån på och formen för klasskampen, etc. Rörelsen hade nått ett tillstånd av byråkratisk konformism. Det polska partiet påverkades mer smärtsamt av detta än andra europeiska partier eftersom dess revolutionära tradition hade varit djupare och starkare, och det arbetade under fullständigt illegala förhållanden,⁸ ständigt appellerande till revolutionära uppoffringar och till dess medlemmars heroism, vilket aldrig misslyckades. Byråkratisk konformism och revolutionär entusiasm är oförenliga termer.

Trots detta, i slutet av 1925 återvände Warski, Walecki och Kostrzewa till partiets ledning, eller hur?

⁸ Det polska KP förklarades illegalt i början av 1919, bara ett par veckor efter utropandet av Polens oberoende. Det förblev illegalt till 1944.

Jo, den ultravänsteristiska politiken blev snart diskrediterad inom partiet och de ”tre W:na” blev nästan automatiskt återupprättade. Vad som än må anföras mot Warski och Kostrzewa, så hade de gåvan att känna stämningarna inom arbetarklassen och förmåga att stärka och vidga kontakterna mellan partiet och massorna. De perioder under vilka de ledde partiet var i allmänhet de då partiet expanderade och ledde aktiviteter i en större skala, även om det jämt saknade – hur jag nu ska formulera det – en revolutionär udd. Warski och Kostrzewas återkomst till ledningen var, återigen, mer en följd av vad som hände i Ryssland än av ett förändrat klimat i det polska partiet.

I Ryssland hade en ny politisk situation utvecklats. Triumviratet hade upplösts. Zinovjev och Kamenev hade vänt sig mot Stalin och kort därefter skulle de komma att alliera sig med Trotskij. Stalin formerade ett block med Bucharin och Rykov och följde det som blivit kallat ”en högerlinje” i det sovjetiska partiet och inom Internationalen. Det som benämndes den ”polska högern”, de ”tre W:na”, kom nu åter i gunst eftersom de hade stött Stalin och Bucharin. Å andra sidan tog några inom det ultravänsteristiska ledarskapet, Zofia Unszlicht och Domski, ställning för Zinovjev, och det var av detta skäl, mer än för något misstag de begått i Polen, som de avlägsnades.⁹ Återigen, beräkningar som var förbundna med kampen i det sovjetiska partiet var avgörande. Lenski blev kvar i ledningen trots sin ultravänsteristiska politik och delade inflytande med de ”tre W:na”; i motsats till Domski och Unszlicht, hade Lenski angripit zinovjev-oppositionen. Han blev ledare för den stalinistiska kärnan inom polska KP, medan Warski och Kostrzewa, även om de var fullständigt lojala mot Stalin, höll en viss distans till honom och stod närmare Bucharins grupp. Senare utkristalliserades denna splittring inom det polska partiet i formeringen av en ”minoritets”-fraktion, ledd av Lenski, och en ”majoritet” ledd av Warski och Kostrzewa. I början av 1926 delade dessa två fraktioner ledarskap och båda var ansvariga för politiken, speciellt för ”Maj-misstaget”, d.v.s. det stöd som polska KP gav till Pilsudski vid tiden för hans *coup d'état* i maj 1926.

Kan du säga lite mer om ”Maj-misstaget” och förklara dess bakgrund? Från gamla militanter hör jag ofta följande teser: vid tiden för kuppen hade partiet inte kunnat undvika att stödja Pilsudski, vilken hade förtroende inom Polska Socialistpartiet och hela vänstern, och vars ”kupp” var riktad mot den så kallade Chjeno-Piast-regeringen (en höger-center-koalition). Partiet, säger de, ansåg att kuppen i ett visst avseende konstituerade inledningen till en borgerlig revolution, och som sådan var den relativt progressiv eftersom det under den tidigare perioden bara var de halvfeodala godsägarna som haft makten, och där även borgerskapet varit utesluten.

”Maj-misstaget” är helt klart av stor betydelse i den polska kommunismens historia. Jag kan inte här ge dig en detaljerad redogörelse för dess bakgrund. Det skulle kräva en analys av de mest komplicerade klassförhållanden och politiska krafter.¹⁰ Därför ska jag bara försöka skissera den i breda historiska drag. Återigen, det är väsentligt att studera situationen på två nivåer: på klasskampens och den interna utvecklingen i det sovjetiska partiet och Komintern.

Låt oss börja med den rent polska aspekten. Polen genomgick en kris för det parlamentariska styrelseskicket. Ingen stabil regering kunde formuleras på parlamentarisk basis, och detta reflekterade ett sammanbrott för den sociala och politiska jämvikten utanför parlamentet. Alla möjligheter till parlamentariska allianser var uttömda. Massorna var ytterst desillusionerade över en regim som var oförmögen att tillhandahålla arbeten och skydda arbetarna från devalveringens katastrofala resultat. Den hade krossat böndernas förväntningar om en jordreform och hade dömt de nationella minoriteterna till förtryck och förtvivlan. Å andra sidan var de egendomsägande klasserna lika missnöjda med parlamentet och med ”Diets maktfullkomlighet”. De var rädda för att den svaga polska parlamentarismen, som var oförmögen att skapa en stabil, för att inte säga ”stark” regering, skulle kunna hota det existerande sociala systemet med våldsamma angrepp och revolution. Objektivt sett var situationen mogen för att den parlamentariska regimen skulle störtas. Teoretiskt

⁹ Vid den tiden eliminerades också Treint från ledningen för franska kommunistpartiet, vars generalsekreterare han hade varit.

¹⁰ Kort före kriget skrev jag en stor studie om arbetarrörelsens historia och klasstriderna i Polen, Tyvärr förlorade jag detta manuskript.

fanns det tre möjligheter. Den parlamentariska regimen kunde ha störtats genom en fascistisk massrörelse, liknande den nazistiska eller den italienska. Detta var dock inte det aktuella scenariot. Av skäl som jag inte ska utreda här, misslyckades alla försök att lansera en sådan rörelse i Polen, försök som upprepades mer än en gång före och efter 1926. Våra inhemska varianter av fascism eller nazism blev inte mycket mer än komiska operakreationer.

Den andra teoretiska möjligheten var att en proletär revolution skulle störta den borgerligt-parlamentariska regimen – för detta, kunde man kanske ha trott, skulle det polska KP ha förberett sig. Under månaderna som föregick kuppen i maj hade kommunistpartiet emellertid förberett sig för allt annat än revolution. Till en viss grad återspeglade detta den militanta stämningens nedgång inom arbetarklassen, den chock som katastrofen 1923 hade gett dem, och, slutligen, utmattningen av den rörelse som lett de pseudorevolutionära, sterila ”aktiviteterna” under 1924-25. Den kommunistiska rörelsen saknade självförtroende; då tillförsikten var svag inom förtruppen var den naturligtvis ännu svagare inom arbetarklassen som helhet. Då man inte hade tilltro till sin egen styrka, blev arbetarklassen böjd att sätta sitt hopp till yttre krafter och kalkylera med att man genom andra klassers och sociala grupper aktiviteter skulle kunna tillräkna sig fördelar. Sådan var den objektiva politiska bakgrunden till ”Maj-misstaget”.

En anmärkning i förbigående – det polska kommunistpartiets ”Maj-misstag” började redan före 1926. Om mitt minne inte sviker mig, var det Warski som på den kommunistiska gruppens vägnar lade fram en nödlägesmotion i Diet på hösten 1925 om ”den fara som hotade Polens oberoende”. Motionen var lika oväntad som märklig. Det var förvånande att en vän till Rosa Luxemburg plötsligt skulle slå larm om ”faror som hotade Polens oberoende”. I den situation som rådde 1925 var det svårt att se vad som rättfärdigade alarmet. Slutsatsen i denna nödlägesmotion var ännu märkligare. I den krävde Warski – för att möta ”hotet mot oberoendet” – att Pilsudski omedelbart skulle återinträda som överbefälhavare för de väpnade styrkorna (detta vid en tid då Pilsudski hade lämnat armén och satt och tjurade i Sulejowek).

Spektaklet var verkligen tragikomiskt! Knappt fem år hade gått sedan Pilsudski marscherade mot Kiev, huvudsakligen för att återlämna de ukrainska egendomarna till godsägarna, och nu kallade kommunistpartiet tillbaka denne ödesman för att leda armén, för att rädda det nationella oberoendet. Det räcker med att beskriva situationen med dessa meningar – och de är de enda realistiska (även om groteska) – för att avfärda den teori enligt vilken Pilsudskis comeback antogs markera början på den borgerliga revolutionen i Polen. Hur kunde försvararen av szlachtans (noblessen och lågadeln) feodala egendomar så plötsligt ha förvandlats till inspiratör till den borgerliga revolutionen, vilkens huvudsakliga uppgift vanligtvis är att krossa feodalismen, eller det som är kvar av den?

Jag har nämnt tre möjliga lösningar på den parlamentariska regimen kris i Polen. Den tredje lösningen bestod i att upprätta en militärdiktatur. Pilsudski var helt klart en kandidat, den som pretenderade. Han hade denna fördel framför generalerna: han åtnjöt ett högt anseende. En legend som kämpe för nationellt oberoende omgav honom, som tidigare ledare för Polska Socialistpartiet, som anti-tsaristisk terrorist 1905 och som grundare av de polska legionerna 1914. Genom att kräva hans återkomst vävde det polska KP blint och mot sin vilja in några av sina purpurfärgade trådar i hans ganska fåniga legendväv. Partiet hjälpte till att skapa illusioner bland de arbetande massorna om ”Farfar” (*Dziadek*), som Pilsudski familjärt kallades, och på så sätt förberedde man vägen för kuppen i maj. Adolf Nowaczynski, den begåvade clownen i småborgerlighetens National-Demokrati, förstod Pilsudskis roll så mycket mer korrekt när han kallade honom ”Napoleon IV, den allra minste”! Hur mycket lämpligare skulle det inte ha varit för marxister, vilka borde ha lärt sig den politiska analysens konst från Marx’ 18:e Brumaire, att inta denna hållning gentemot Pilsudski!

Det är inte desto mindre sant att Pilsudski motsatte sig en center-höger-regering, ledd av Witos, vilken representerade smånoblessens och lågadelns intressen. Är det inte korrekt att det var just denna regering som hade avskaffat de parlamentariska friheterna och börjat inrätta en fascistisk regim? Indikerar inte dessa fakta – oberoende av vad som hände 1920 – att partiet till en viss grad hade rätt i att stödja Pilsudski?

Det är tveklöst så situationen framstod för väldigt många kommunister – och ännu mer så för socialister. Det handlade emellertid om synvillor och deras förtrollning bröts först när det var för sent. I varje fall kan man inte, utan att förenkla saker alltför mycket, beskriva Witos regering som en som representerade de stora godsägarnas intressen. Witos representerade en kompromiss mellan den lantliga lågadeln och de rika bönderna, en kompromiss som hade uppnåtts på de fattiga böndernas bekostnad, genom att beröva dem vinsterna av en jordreform. Denna kompromiss var helt klart ett resultat av godsägarnas och kulakernas strävanden. Det är dessutom inte sant att faran för fascism sprang ur denna regering. Regeringskoalitionen representerade de mest reaktionära intresse- och styrkekombinationer som var möjliga inom ramarna för den parlamentariska regimen, och den arbetade precis inom dessa ramar. Utanför parlamentet hade den inga tillräckligt starka krafter att sätta emot ”Diets allsmäktighet”. Detta var de polska egendomsägande klassernas och deras traditionella partiers olösliga dilemma; de var varken förmögna att upprätthålla sin klassdominans genom stabilisering av den parlamentariska regimen under eget beskydd, eller genom att störta denna regim. Som Marx skriver om den 18:e Brumaire: bara den exekutiva makten, statsmaskinen, kunde lösa detta dilemma, åtminstone för en tid. Under de tjugo åren mellan kriget existerade aldrig några objektiva förhållanden som var gynnsamma för en fascistisk diktatur, om man med ”fascistisk” menar en totalitär diktatur baserad på en stark och tydligt kontrarevolutionär massrörelse. Det saknades inte kandidater till rollen som en Hitler eller en Mussolini, men i Polen lyckades kontrarevolutionen aldrig att få igång en massrörelse. Kontrarevolutionen kunde bara erbjuda en ”svärdets diktatur”. Återigen, som i Marx’ klassiska beskrivning, bevittnar vi bråken och det råa gruffandet mellan vår egen pseudo-Napoleon och vår egen Changarnier, bråk som handlade om frågan om vems svärd som skulle regera nationen – Pilsudskis eller Hallers.¹¹ (Det finns troligen få i Polen idag som känner till att Haller en gång var Pilsudskis främste rival.) Och på grund av den roll som ”självständighetsmytologin” spelade i vårt politiska liv, och även i vårt politiska tänkande, berodde valet av svärd på skidan. Bara Pilsudskis svärd, vars skida var formad av legenderna om kampen för självständigheten, ansågs värd att utöva makt över folket och kapabelt att skilja huvudet från den polska parlamentarismens svaga kropp.

Med andra ord, Pilsudski exproprierade de polska godsägarna och bourgeoisien politiskt för att bevara deras sociala dominans över proletariatet och bönderna. När vi i maj 1926 såg president Witos skutta fram över Palats Belvederes gårdsplan i Warszawa med byxorna halvknäppta, förföljd av en avdelning av Pilsudskis styrkor, då bevittnade vi i realiteten en akt av politisk expropriering. För arbetarklassen och dess partier framstod detta som inledningen till en ekonomisk och social expropriering. Men Pilsudski räddade de polska ägande klasserna utan att de själva och deras traditionella representanter insåg det; och han gjorde det med hjälp av arbetarpartierna.¹²

Allt detta förklarar inte till fullo uppkomsten av ”Maj-misstaget”. Även före kuppen i maj fick ledarna i kommunistpartiet en förvarning om att Pilsudski var redo att ta makten, och att detta inte skulle föra med sig något gott för arbetarklassen. Det är möjligt att Warski sade det offentligt. Även en del av ledarna i Socialistpartiet hade faktiskt få illusioner om detta. Jag kommer ihåg hur jag, som nittonårig nybakad journalist, under kuppens första kväll av en tillfällighet befann mig på Wareckagatan, i Feliks Perls kontor. Perl var redaktör för *Robotnik*,¹³ Polska Socialistpartiets historiker och en av dess mest framstående ledare. Han var mycket bekymrad och upprörd. Var femte minut lyfte han telefonluren och krävde att bli kopplad till Pilsudskis högkvarter, om jag inte missminner mig till general Tokarzewski, och med en surmulen min frågade: ”Några nyheter från fronten, kamrat general? Hur går det för våra soldater?” Efter att ha lagt på luren gick han nervöst fram och tillbaka, glömde att jag var närvarande och mumlade för sig själv: ”Denna äventyrare

¹¹ General Josef Haller, kommandören för de polska divisionerna i Frankrike under Första Världskriget, var den yttersta högerns hjälte i Polen och Pilsudskis antagonist under 20-talet.

¹² Läsare i väst kommer klart att se analogin mellan denna inställning hos de polska kommunisterna och socialisterna och de illusioner som till exempel Proudhon hyste under en tid om personen Napoleon III, eller Lassalle om Bismarck. Polska marxister – speciellt Rosa Luxemburgs anhängare – hade en mycket kritisk inställning till proudhonismens och lassalleismens traditioner och metoder.

¹³ *Robotnik* var Polska Socialistpartiets viktigaste tidning.

[alltså Pilsudski] har dragit ner oss i en sörja. Om han misslyckas kommer saker att gå illa, men om han lyckas kommer han att bestraffa oss.” Denna scen upprepades flera gånger under natten. Under tiden tryckte *Robotniks* tryckeri upp en appell ”till huvudstadens arbetande folk” i vilken ”äventyraren” hyllades som en fast vän till arbetarklassen och socialismen.

Men låt oss återvända till Polska Kommunistpartiet. Dess ledare var alltför goda marxister för att under normala förhållanden så lätt låta sig duperas av synvillor, även om dessa härrörde ur de märkliga klassförhållandena i landet. Det fanns ett annat och kanske tyngre skäl för ”Maj-misstaget”, och det ska sökas i sovjetiska kommunistpartiets och Kominterns ideologiska atmosfär. Det polska partiet var inte ensamt om att göra sådana ”misstag”: ett liknande, i gigantisk skala och som fick tragiska konsekvenser, begicks av det kinesiska kommunistpartiet när man blint stödde Chiang Kai-shek och Guomindang. Och i närliggande Rumänien, nästan vid samma tidpunkt – jag tror också det var i maj 1926 – stödde det extremt svaga kommunistpartiet där en liknande kupp av general Antonescu.

Detta var, erinrar vi oss, samtidigt med Stalin-Bucharin-blocket. Trotskismen hade redan börjat förföljas; den bittra kampen mellan Stalin-Bucharins grupp och den så kallade Leningradoppositionen, ledd av Zinovjev och Kamenev, var i full gång. Bucharin, av principiella skäl, och Stalin, av taktiska skäl, hade båda förklarat sig som försvarare av småböndernas egendom och av bönderna i allmänhet, vilka man menade att Leningradoppositionen hotade. De verkliga motsättningarna gällde intern ekonomisk och social politik, men, som vanligt, förvandlade Stalin diskussionen om en specifik politik till en väldig dogmatisk kamp i vilken det som stod på spel påstods vara den grundläggande inställningen till ”mellanskikten” – bönderna och småbourgeoisien. Stalin och Bucharin anklagade Leningradoppositionen för fiendtlighet mot ”mellanskikten” och för att inte förstå vilken betydelse en allians med detta skikt hade för proletariatet. Diskussionen var en fortsättning på den anti-trotskistiska kampanjen 1923-25, under vilken den allvarligaste anklagelsen mot Trotskij varit att även han, i sin teori om den permanenta revolutionen, inte hade ”insett deras verkliga värde”, mellanskiktets betydelse, deras progressiva roll, och behovet av att bilda allianser med dem. Trotskij, sade man, hade 1905 inte förstått, eller hade underskattat, nödvändigheten av en borgerlig revolution i Ryssland (och i andra efterblivna länder), det var därför han proklamerat att under nittonhundratalet skulle den borgerliga och socialistiska revolutionen smälta samman till en enda (”permanent revolution”) och helt genomföras under proletariatets ledning. Att försöka ”hoppa över” revolutionens borgerliga stadium, så gick argumentationen, var trotskismens karakteristiska avvikelser.

Jag kan inte här gå in på en analys av dessa extremt komplexa problem; jag intresserar mig nu bara för deras återverkningar i Polen. Komintern var just då sysselsatt med att sudda ut de trotskistiska och zinovjevskas irrlärorna. Kännetecknen för dessa irrläror sades vara en ”ultravänsteristisk” och negativ attityd till ”allianser med mellanskikten”, en fundamental ovilja att ingå sådana allianser, och en ovilja att erkänna att en borgerlig revolution, speciellt i underutvecklade länder, utgjorde ett avskilt stadium i den historiska utveckling där bourgeoisien spelade en progressiv och till och med revolutionär roll. Komintern verkade vara besatt av en ”allianskult”.

Varje tecken på skepticism inför denna kult brännmärktes som trotskism. Allianskulten tjänade ett dubbelt syfte: inom Sovjetunionen rättfärdigade den Bucharins och Stalins ”höger”-linje; internationellt rättfärdigade den Sovjets politik i Kina, vilken ställde kinesiska KP under Guomindangs och Chiang Kai-sheks befäl. Denna politikens principer och metoder infördes, automatiskt och byråkratiskt, i alla Internationals partier, självfallet även i det polska partiet. Översatt till den polska politikens termer innebar det en ”allians” med Pilsudski, som representant för de ”progressiva” krafterna i den ”borgerliga” revolutionen. Pilsudski framstod plötsligt nästan som den ideala allierade – bara trotskisterna och zinovjevisterna kunde försmå detta ideal.

Fanns det vid denna tid några trotskistiska eller zinovjevskas grupper inom Polska Kommunistpartiet?

Som jag redan nämnt hade Domski och Zofia Unslicht idéer som placerade dem nära den zinovjevskas oppositionen. De hade emellertid vid den tiden berövats allt inflytande i det polska partiet. Partiets ledare var dock fullt medvetna om de praktiska och politiska frågorna, såväl som de doktrintvister som hade rests; och de arbetade under trycket från de ideologiska konflikterna i Moskva. Vid den här tiden visade Warski och Kostrzewa upp en ganska extraordinär foglighet mot Stalin. De hyste en illusion om att de genom att betala undergivenhetens pris skulle kunna köpa sig aktionsfrihet i det egna partiet. Då de var handikappade av deras dubbla ”misstag” 1923 (deras intervention i Trotskijns favör och deras ”opportunistiska” politik i Polen), var de angelägna att visa upp varje möjligt bevis på deras omvändelse till den nya ”bolsjevism” som talade om två distinkta stadier i revolutionen, det borgerliga och det socialistiska, den nya ”bolsjevism” som lade så stor vikt vid alliansen med ”progressiva element” inom borgerligheten. All partipropaganda genomsyrades av denna anda; och den skapade vissa specifika politiska reflexer inom partiet, vilka definitivt kom att bidra till ”Majmisstaget”.

Dessutom måste vi undersöka vilken effekt den kampanj som genomfördes med syfte att likvidera det som kallades det ”luxemburgska arvet” fick på partiet. Detta är, i förbigående, ett problem som ännu inte har fått den uppmärksamhet i Polen som det förtjänar, förmodligen för att de som studerar partiets historia inte har varit tillräckligt kompetenta för att ta itu med problemet – de saknar både metod och faktisk kunskap. De mest märkliga myter har växt fram runt det ”luxemburgska arvet”. Jag vill inte att detta påstående ska ge upphov till missförstånd: jag hävdar inte att Rosa Luxemburg var ofelbar, och jag är inte någon luxemburgist. Utan tvekan begick hon en del misstag, men de var i en helt annan kategori än Stalins ”fel”. Det var, och är fortfarande, nödvändigt att analysera dessa misstag grundligt och objektivt, och att ge dem rätta proportioner. Detta var emellertid inte den slags analys som intresserade Stalin, och inte heller Zinovjev åren 1923-24, när de i namn av ”bolsjevisering” av det polska KP deklarerade heligt krig mot luxemburgismen – det vill säga, mot den dominerande ideologiska traditionen inom polsk kommunism. För att inse vad som verkligen hade betydelse för Stalin, kan det vara tillräckligt att åter läsa igenom hans notoriska brev från 1931 till redaktören för *Proletarskaya Revolyutsya*. Instinktivt upptäckte Stalin Rosa Luxemburgs släktdrag med Trotskij. Och även om det aldrig hade funnits någon trotskistisk opposition inom det polska partiet under 20-talet, gav partiet honom en doft av ”trotskism”; Stalin betraktade luxemburgismen som den polska varianten av trotskism. Detta gav upphov till den *furor teologicus* som Komintern drog ut i för att krossa arvet efter Luxemburg.

Det är tveklöst så att detta arv inte står över kritik. Lenins inställning till frågan om nationellt oberoende, eller riktigare, självbestämmande för förtryckta folk, var mer realistisk än Rosa Luxemburgs. Vad gäller bondefrågan, begränsade Luxemburg och hennes lärjungar sig till att förespråka socialisering av jordbruket, och förstod inte nödvändigheten av att, i Ryssland och Polen, dela ut de halvfeodala godsens jord till bönderna. Denna inställning hindrade den polska kommunismen från att utöva något revolutionärt inflytande över bönderna 1920, speciellt under marscherna österut. Under anti-Luxemburg-kampanjen var det dock inte nog att analysera dessa misstag kritiskt. Hela tankesättet, både vad gällde luxemburgismen och marxismen – traditionerna av verklig internationalism, partiets specifika proletära och socialistiska orientering, dess hälsosamma misstänksamhet mot ledarna (genuina eller självutnämnda) inom det så kallade mellanskiktet – var tvunget att utrotas. Så det polska KP fick börja sona sina luxemburgska ”synder” mot nationellt oberoende med senkomna och absurda vördnadsbetygelser för fetischen patriotism; och man började oreserverat hylla ”oberoendets legender”. Resultatet av detta blev det paradoxala spektakel, som jag beskrev ovan, då Warski 1925 sände ut ett larm om de faror som hotade det nationella oberoendet och krävde att Pilsudski skulle återinsättas som överbefälhavare. Å ena sidan led Warski kval på grund av sitt politiska samvete, å andra sidan fungerade han som eko för den anti-luxemburgska exorcismen från Moskva. Som för att sona de ”antipatriotiska” synderna från sin barndom, gick Warski – och med honom det mesta av polsk marxism – till Kanossa. På denna pilgrimsfärd blev partiet på nytt sargat och plågat av tvivel; man hyllade den blivande diktatorn, om vilken Rosa Luxemburg i början av seklet sagt att hela hans ”patriotiska” ideologi inte var något

annat än en sublimering av drömmen om en *déclassé* nobel man som, redan under tsardömet, såg sig själv som den framtida chefgendarmen för en "egen" självständig polsk stat. Rosa kanske hade fel om möjligheterna för det borgerliga Polen att återta oberoendet, men hon hade inte fel om Pilsudskis ambitioner och pilsudskismens natur.

Slutligen, luxemburgismen, liksom trotskismen, anklagades för dödssynden att inte förstå partiets uppgift i en borgerlig revolution. I sin iver att bekämpa och besegra den luxemburgska traditionen, upptäckte plötsligt partiets ledare att historien hade satt den demokratiskt borgerliga revolutionen på dagordningen i Polen, och inte, som de hittills trott, den socialistiska revolution som skulle fullborda vår försenade och oavslutade borgerliga revolution. Men om den borgerliga revolutionen stod på dagordningen, vem kunde då vara dess boss och ledare? Varken under sin ungdom eller som fullvuxen hade den polska bourgeoisien producerat en Danton eller en Robespierre. Hur skulle den då kunna producera någon under sin ålderdom? Men en avkomma ur vår lågadel, vår "gränsboadel",¹⁴ var fortfarande kapabel att skapa vår egen bytorgs-version av den 18:e Brumaire. Det var i honom som våra marxister, missledda och hopplöst förvirrade av stalinismen, upptäckte hjälten för det borgerliga stadiet av revolutionen. Situationen var grotesk, denna borgerliga revolution var ju menad att störta en regering som leddes av Witos, kulakledaren, uppbackad av det största skiktet, bondeskiktet, inom den polska bourgeoisien. I efterhand kan den onda cirkel som det polska KP rörde sig under stalinistisk ledning ses ännu tydligare: 1926 såg partiet i Pilsudski en allierad mot Witos "fascism"; några få år senare, under folkfronten, hyllade de Witos som en kämpe och allierad i kampen mot Pilsudskis "fascism".

Det polska Socialistpartiet tumlade också runt i samma onda cirkel – utan att ha någon stalinistisk pådrivning.

Du har påpekat analogin mellan polska KP:s "Maj-misstag" och det kinesiska KP:s stöd till Chiang Kai-shek vid samma tid. Gav polska KP sitt stöd till Pilsudski på direkt order från Moskva på samma sätt som kineserna fick order att stödja Chiang Kai-shek?

Nej, inte alls. Stalins och Bucharins inställning till Pilsudski var annorlunda än den till Chiang Kai-shek. I Chiang Kai-shek, som då var hedersmedlem i Internationalens exekutiv, såg de en allierad till Sovjetunionen och kommunismen. I Pilsudski såg de fienden från 1920 års krig. Moskva hade inte bara låtit bli att råda kommunisterna att stödja Pilsudski, utan intog omedelbart en negativ attityd till KP:s ställningstagande till maj-kuppen. Dessutom, när den kommunistiska gruppen i Diet beslöt att rösta för Pilsudski i presidentvalet, hindrades man från att göra så genom ett veto från Kommunistiska Internationalens exekutiv. Det var inte "order från Moskva" som var ansvarigt för "Maj-misstaget", utan mer en speciell politisk fetischism som spreds från Moskva och som var en oskiljbar ingrediens i detta stadium av Kominterns stalinisering och byråkratisering. Stalin uppmanade inte Warski att rapportera till Pilsudskis högkvarter under maj-kuppen, men stalinismen var ändå ansvarig för "Maj-misstaget" eftersom den hade förvirrat det polska KP, precis som den hade förvirrat andra kommunistpartier, genom att terrorisera partiledarna med kulter som inte tillät dem att utarbeta en politik i överensstämmelse med kraven i den egna klasskampen och ideologiska traditionen. Man kan säga vad man vill om "luxemburgismen", men inom ramen för denna "ism" fanns det säkert inte plats för något som ens avlägset motsvarade "Maj-misstaget". Kan någon föreställa sig Rosa Luxemburg underdånigt rapportera till Pilsudskis högkvarter och deklarera sitt partis stöd till hans kupp? Det krävdes en av hennes olycksaliga lärjungar, en lärjunge vars ryggrad redan var hopplöst deformerad av stalinism, till att utföra bedriften.

Hur länge höll partiet fast vid denna politik?

Under en mycket kort tid. Dagen efter kuppen, eller mycket snart efter, vad jag minns, cirkulerade uttalanden från kommunistpartiet i Moskva som brännmärkte Pilsudski som en fascistisk diktator. Pilsudski själv lät inte partiet hysa några illusioner; han vägrade genast att ge amnesti till de tusentals fängslade kommunisterna, han prisade högljutt den "starka arm"-regering han var på väg

¹⁴ Pilsudski kom från Polens östra gränstrakter, berömda för sin falstaffianska lågadels skrävlande och fejder.

att inrätta, han avvisade alla ”sociala experiment” och reformer, och han försökte genast att komma till tals med de stora godsägarna.

Det finns misstag som görs under några dagar, eller till och med timmar, men som inte kan repareras under decennier. ”Maj-misstaget” var av detta slag. För att vara rättvis mot KP:s ledare, måste man notera att trots Pilsudskis reaktionära och diktatoriska sätt så backade det polska Socialistpartiet upp honom under ytterligare två år, medan kommunisterna raskt tillfrisknade från sin maj-”förgiftning” och då började föra en aktiv kamp mot Pilsudski, vilket man fortsatte med till slutet. Desorienterat och obalanserat som det var, var kommunistpartiet fortfarande det enda som försvarade proletariatets och de fattiga böndernas sak och som stod upp för demokratiska fri- och rättigheter, medan de som ansåg sig vara demokratins stöttepelare – socialisterna – hjälpte Pilsudski att stärka sin ställning och underminera alla demokratiska institutioner. Warski försökte efter bästa förmåga gottgöra ”Maj-misstaget”. I detta avseende visade han storhet, militans och personligt kurage. I partiets namn slängde han anklagelser direkt i Pilsudskis ansikte. För detta, på diktatorns order och i hans närvaro, släpades han ut från Nationalförsamlingen av Pilsudskis vakter. För att förstå vilken effekt Warskis rop ”ner med diktatorn” hade, måste man beakta vilken kult som omgav Pilsudski vid denna tid. Pilsudski baxnade av ropet: detta var den första attacken på hans legend, det första försöket att riva den i bitar. Jag kommer också ihåg bilden av Warski vid Teatertorget den 1 maj 1928. Han gick i fronten av en stor och illegal demonstration som hälsades av kulspruteeld och gevärssalvor från Socialistpartiets milis.¹⁵ Medan tio- och hundratals skadade föll i taget höll han upp sitt gråvita huvud, ett högt och lätt mål som syntes från långt håll; obeveklig och oberörd talade han till folkhopen. Detta var den bild jag hade av honom när man, några år senare, från Moskva annonserade att han var en förrädare, en spion, och agent för Pilsudski.

Vilket ansvar hade ”majoritets-” och ”minorites”-fraktionerna för ”Maj-misstaget”? Fanns denna uppdelning även före 1926?

Vad jag vet, fanns inte denna uppdelning före 1926. Det var faktiskt ”Maj-misstaget” som fick till stånd den; om mitt minne inte sviker mig, visade sig dessa två fraktioner först vid centralkommitténs plenum i september 1926. Och, som vanligen sker, fördes den nya splittringen tillbaka på tidigare misshälligheter. Lenski, minoritetens ledare, tillhörde 1924-25, efter att de ”tre W:na” hade avsatts, det som kallades ”vänstern”. De flesta av dem som hade tillhört denna fanns nu på minoritetens sida; och många av dem som hade tillhört ”högern” fanns nu på majoritetens sida. Även äldre motsättningar spelade roll. Två av majoritetens ledare, Kostrzewa och Walecki, hade ju kommit från Vänstersocialistiska Partiet. Likaså försökte man föra motsättningen mellan Warski och Lenski tillbaka på konflikterna inom Socialdemokratiska Partiet (luxemburgisterna) före Första Världskriget. För mig verkar det dock som att dessa var artificiella stamträd, och att de dragits in ganska ogrundat. Deras irrelevans för situationen 1926 bevisas av det faktum att båda fraktionerna, majoriteten såväl som minoriteten, var ansvariga för ”Maj-misstaget”. I det kritiska ögonblicket uppträdde båda på exakt samma sätt. Båda stödde Pilsudski. Båda erkände likvärdigt sitt ansvar för blundern – frågan de bråkade om var vilken av fraktionerna som hade bidragit mest och vilken som bidragit mindre till ”Maj-misstaget”.

Speciellt majoriteten identifierades med teorin om ”de två skilda stadierna i revolutionen” och enhetsfronttaktiken, i vilken kommunistpartiet marscherade, eller linkade, bakom Socialistpartiet. Det var lite svårare att definiera inställningen hos minoritetens ledare, vilka själva inte gjorde sig omakett att definiera den. I stort representerade de mer en stämning av ”radikalism” i partiet än något precist teoretiskt koncept. Inte i något sammanhang bekämpade de de fetischer som Komintern pressade på det polska partiet och som hade bidragit till ”bolsjeviseringen”, eller, med andra ord, byråkratiseringen av det polska KP. De bidrog kanske i en större grad till den moraliska avrustningen av rörelsen. Båda fraktionerna var lika ansvariga och båda försökte, om än inte speciellt effektivt, att skjuta över skulden på den andre. Detta var en svår tid. Partiet var delat från topp till bas och genompyrt av ömsesidiga och sterila motanklagelser.

¹⁵ Strax efteråt kom denna milis att bryta med Socialistpartiet och gå i Pilsudskis tjänst.

Anklagelserna var sterila eftersom ingen av de två fraktionerna var i en sådan position att de kunde avslöja de verkliga källorna till misstaget; ingen av dem var kapabelt att ens *post factum* göra en marxistisk analys av maj-kuppen och den regim som den födde. Var och en av fraktionerna sökte orsaken till partiets moral-politiska elände hos motståndaren; ingen av dem hade modet att ifrågasätta den falska ”bolsjeviseringen” av partiet. Ingen av dem vågade understödja en kritisk analys av de metoder som det ”luxemburgska arvet” hade bekämpats med; ingen av dem hade nerver till att rädda det som varit, och fortfarande var, stort och giltigt i hennes arv. Låt oss hoppas att den polska arbetarklassen nu till slut kommer att återupptäcka hennes arv. Den kommer att där finna sitt eget förflutna och sin egen glömda storhet. Det är emellertid ganska troligt att tankevanorna, som inte bara formats under dessa senaste år utan under gott och väl trettio år, kommer att göra det svårt för den unga såväl som för den gamla generationen av polska marxister att finna en nyckel till detta arv. Jag skulle vilja tillägga att detta inte kan vara en fråga om att, av några taktiska skäl, använda en del isolerade fragment av Rosas tankegods, som till exempel hennes inledande tveksamheter kring 1917 – det saknas inte sådana försök att ”använda” Rosa Luxemburg i dagens Polen. Nej, uppgiften för polska marxister är att ta till sig summan och substansen av vår främsta revolutionärs idéer, idéer som är i full harmoni med Lenins bestående gärning.

Men låt oss återgå till polska KP. Partiet sökte uteslutande inom sig självt efter orsakerna till sina politiska misstag. Ledarna hoppades att behålla sina positioner med stöd av de regerande kretsarna i Sovjetunionen. Warski och Kostrzewa lutade sig kanske mer på stöd från Bucharin, vilken då var den drivande själen i Internationalen. Vad gäller Lenski, så lade han sin framtid i Stalins händer. De två fraktionerna fruktade desperat en eventuell konflikt med ryssarna; de fruktade att detta skulle innebära ett brott med revolutionen och med den internationella kommunistiska rörelsen. Jag framför här ingen anklagelse mot de män som ledde det polska partiet. De hade sina skäl för att bete sig som de gjorde. Från min egen erfarenhet vet jag, som tidigare medlem i en opposition som inte var rädd för konflikter med det sovjetiska partiet och som drev en kamp 1932 med full kännedom om vad den innebar – jag vet från min egna bittra erfarenhet att alla grupper som inte drog sig ur denna konflikt i praktiken dömde sig själva till isolering och politisk impotens. Men det faktum att ledarna i det polska partiet hade underordnat sig Stalin räddade inte heller dem från politisk impotens. Och det räddade dem inte från att leda arbetarklassen in i en återvändsgränd; det dömde dem till intellektuell och moralisk sterilitet, och partiet – till dess död.

Konflikten mellan majoriteten och minoriteten visade upp löjliga uttryck för denna sterilitet. Den liknade ett bråk mellan fördömda själar, fängslade i stalinismen fortrollande sfär. Det gjordes inga ansträngningar för att finna en förklaring till situationen eller att undersöka de misstag som gjorts, och inte heller för att fastställa uppgifterna framöver; alla var mest angelägna om att visa upp stalinistisk ortodoxi och lojalitet till bossarna i Komintern. Båda fraktionerna tog den senaste ortodoxa formeln i bruk för att vitmåla sig själv och svartmåla sin motståndare. Varje student som nu gräver ner sig i partiets litteratur från denna period kommer att slås av denna kontrovers skolastiska metoder, av den tvångsmässiga upprepningen av vissa magiska formler, och av den besynnerliga våldsamheten i debatten, vars syfte förblir totalt oåtkomligt.

Hörde du själv till majoriteten eller minoriteten?

Jag tillhörde ingen av dem, förmodligen för att då jag gick med i partiet, vid nitton års ålder, var stridslinjen redan uppdragen och jag förstod inte riktigt vad det handlade om. Jag kommer dock klart ihåg att jag 1926-27 hade en tydlig känsla av dispytens futilitet. För mig framstod det som att majoriteten var bärare av en viss opportunist, och att det inom minoriteten fanns en mer revolutionär dynamik. Det som störde mig om den senare var dess intellektuella grovhet och en sekteristiska böjelse. Det verkade för mig som att majoriteten representerade en mer seriös tankeskola och en djupare marxistisk tradition. Detta var den förhärskande bilden inom den kamratgrupp som jag ingick i, ung kommunist som jag då var. Detta kan ha påverkat mig till att hålla avstånd till båda fraktionerna och söka en väg ut ur dödläget i en annan riktning. Jag är övertygad om att det polska partiets historia måste angripas på ett nytt sätt; att närma sig den från

den gamla minoritetens eller den gamla majoritetens synvinkel skulle inte leda någonstans och inte ge något positivt resultat, varken intellektuellt eller politiskt.

Vilken av fraktionerna var dominerande i partiet efter maj 1926?

Vid tiden för kuppen delade de två fraktionerna på ledarskapet, och det här tillståndet varade nästan till slutet av 1928. I början av denna period var det Warski och Kostrzewa som stod fram, mest för att det då var Bucharins linje som dominerade i Komintern. Som vanligt visade sig deras inflytande i en mer ”organisk” aktivitet av partiet, i närmare band till massorna, i en större realism i agitationen och i en större dragningskraft på vänsterelementen i Socialistpartiet, och även på lantbefolkningen och de nationella minoriteterna. Trots de ömsesidiga striderna som försvagade partiet, hade det i viss grad återhämtat sig från sitt ”Maj-misstag”. Arbetarklassen hade ”förlåtit” misstaget. Hade inte kommunisterna erkänt sitt misstag ärligt och prestigelöst? Efter allt delade de ju alla samma förhoppningar. Partiet fick förnyad styrka. Detta visades till exempel av resultaten i de kommunala valen i Warszawa 1927, där fler röster gick till KP:s illegala lista än till något annat partis. Väljarna visste att deras pro-kommunistiska röster var förlorade, att ingen av våra kandidater skulle komma in i stadsförsamlingen, men de röstade ändå demonstrativt kommunistiskt. Detta var åter en period när KP var starkare än Socialistpartiet i de viktigaste industricentren – Warszawa, Lodz och Dabrowas kolfält – trots svår polisförföljelse och förödande interna fraktionsstrider. 1928 var det kommunistpartiet som i realiteten ledde arbetarklassen i kampen mot Pilsudskis diktatur. Rädslan som grep pilsudskisterna och en del av Socialistpartiet förklarar den blodiga repressionen på 1:a maj, som jag talade om tidigare. (De illegala kommunistiska demonstrationerna var ofta större än Socialistpartiets, vilka marscherade under skydd av både polisen och den egna milisen.) Trots alla handikapp och svårigheter hade partiet en viss chans att gå till offensiv igen. Men precis vid detta tillfälle drabbades det av ett nytt slag som rubbade dess relativa balans och gjorde det maktlöst.

Menar du bytet av ledning och utrensningen av Warski och Kostrzewa?

Ja. Och igen, det var inte *att* det skedde som betydde mest, utan *hur* det skedde. Huruvida det var Warski och Kostrzewa eller Lanski som var högsta höns var mindre betydelsefullt än det faktum att förändringen genomfördes enbart ”uppifrån”, att den inte hade något samband med logiken i den polska klasskampen. Återigen, det ryska partiet och Internationalen avgjorde ödet för de polska kommunisterna och den polska arbetarklassen.

Vid Internationalens sjätte kongress, på sommaren 1928, hade kampen mellan Stalin och Bucharin, vilken tidigare hade hållit sig inom Politbyrån, brutit ut offentligt. Stalin, som agerade under trycket av Sovjetunionens interna kris, återupplivade sin politik mot bönderna och förberedde en total kollektivisering. Ett väldigt socialt drama kom att utspelas i Sovjetunionen, och det förde med sig ett annat drama, mindre tydligt med lika allvarliga konsekvenser lika allvarligt, för den europeiska kommunismen. Efter att ha brutit med Bucharin över inrikesfrågor, satte Stalin igång med att utradera allt av Bucharins inflytande i Komintern och förändra den internationella kommunistiska politiken. Detta inbegrep automatiskt fördömandet av ”majoriteten” i polska KP. Warski och Kostrzewa fråntogs allt inflytande. Styret vred sig våldsamt åt ”vänster”. 1929 lade Molotov fram det ödesdigra konceptet om ”tredje perioden”, vilket kortfattat innebar detta: den kapitalistiska världen var på väg in i en direkt revolutionär situation. Som konsekvens måste den kommunistiska rörelsen övergå till en offensiv kamp för makten. Socialdemokratin, ”social-fascismen”, var kommunismens främsta och farligaste fiende; dessutom var vänstern inom socialdemokratin farligare än högern; kommunisterna skulle rikta sin kraftigaste eld mot denna fiende. De förbjöds att ingå några som helst överenskommelser med socialister, de skulle sätta upp sina egna Röda Fackföreningar (bryta sig loss från de traditionella facken) och med hjälp av dessa organisera generalstrejker och väpnade uppror. ”Tredje period”-politiken var i kraft från 1929 till 1934. Det var under den här tiden som nazismen växte lavinartat i Tyskland, och inför detta hot, inför vilket socialdemokraterna hur som helst hade kapitulerat, fann sig det tyska kommunistpartiet avväpnat. När partiet blev underrättat om att dess huvudfiende inte var Hitler utan ”social-fascismen”, och att det inte hade rätt att alliera sig

med socialdemokratin mot nazismen, levererades den tyska kommunismen, bunden till händer och fötter, till svastikans hjältar.

I Polen hade de *direkta* resultaten av denna politik ännu inte blivit fullt så tragiska, men de var illa nog. Den sjudande konflikten mellan å ena sidan Pilsudski och å andra sidan Socialistpartiet och bonderörelsen, närmade sig kokpunkten. Detta var under åren med Vänster-Center-oppositionen. Pilsudski arresterade ledarna för denna opposition och lät fängsla och tortera dem i Brzesc-borgen. Den antikommunistiska terrorn hade intensifierats och nådde sitt klimax med den tortyr som de ukrainska kommunisterna utsattes för i fängelset i Luck. Under dessa förhållanden fick ”Tredje period”-politiken och -parollerna, pliktstroget översatta till polska av Lenski, alla kännetecken av skadlig och avledande politik. Partimedlemmen tvingades ”koncentrera elden” mot offren i Brzesc, och inte mot deras böddlar; han måste intala sig att partiets allvarligaste synd var att stödja Vänster-Centerns kamp mot Pilsudski, eller att denna kamp kunde omvandlas till en våldsamt revolutionär utmaning, vilket ledarna för Vänster-Centern varken kunde eller ville göra.

Under ojämförligt svårare förhållanden upprepade det polska KP hela den serie av ultravänsteristiska misstag som man begått 1924-25. Det hängav sig återigen åt ultrarevolutionär akrobatik, vilken bestod i att lansera revolutionära aktiviteter med stor energi i ett tomrum – aktiviteter vars mål blev mindre och mindre realistiska. Högljudda och stora ord följdes inte av handlingar. Partiet opererade uteslutande inom sin egen bas – och denna var på väg att tyna bort. Man avskärmade sig från arbetar- och bondemassorna, vilka först hade uppeggats och sedan förvirrats av Vänster-Centerns halvhjärtade kamp. Man saknade ett gemensamt språk med arbetar-massorna och fann sig självt drivet mer och mer mot politikens periferi, mot radikala men impotenta, *déclassé* småborgerliga element (mestadels judiska). Ledarna såg inte, och ville inte se, det vakuum som omgav partiet och de moraliska sprickorna bland anhängarna. I det långa loppet kan ett revolutionärt parti inte ostraffat tolerera en skillnad mellan ord och handling; det kan inte heller vända ryggen mot realiteterna och leva på den traditionsbundna föreställningen om en pseudorevolutionär ”linje”, utan att en dag få betala för allt detta med en desorienterad karaktär. Detta var i realiteten det pris som hela Komintern betalade för ”Tredje perioden”-politiken. Det polska partiet verkade dessutom under en fraktions diktatur som – följande Stalins exempel – drog sina interna opponenter i smutsen, lade munkavle på dem, och på så sätt stoppade hela processen av åsiktsbildning inom partiet. Dessa kännetecken för den stalinistiska partiregimen, med vilken Polen skulle komma att bli så välbekant under 1940- och 1950-talen, existerade i slutet av 20-talet och hade blivit fullt utvecklade 1932-33. Fenomenet var allt märkligare eftersom det inte var ett resultat av ”maktens korruption”, vilken till viss grad kan förväntas i ett styrande parti, inte heller uppstod det genom tillväxten av en byråkrati som var mån om dess sociala och politiska privilegier. Det polska kommunistpartiet förblev ett parti för de förtryckta och förföljda. Dess medlemmar och anhängare fortsatte att fylla Pilsudskis och Rydz-Smigly's fängelser. Drömmen om en proletär revolution och socialism var fortfarande levande för dem. Det var just denna dröm som gjorde att de blint accepterade allt som kom från Sovjetunionen – proletariats fädernesland. Istället för att vara ärligt mot sig självt, bedrog partiet sig självt. Ledd av en hängivenhet för revolutionens sak, förlorade det sig som ett parti för revolution.

I mitten av 1930-talet skedde en omsvängning till folkfrontspolitik. Hur påverkade detta partiet?

Vid denna tid hade jag redan lämnat partiet och jag kunde då bara bedöma saken utifrån. Vad som än kan sägas om den, så medförde folkfrontpolitiken att partiet föryngrades och fräschades upp och kom i kontakt med verkligheten. Den förde med sig att nya element kom under partiets inflytelse. De intellektuella som då blev attraherades av partiet spelar nu, förefaller det mig, en viktig roll i Polens politiska liv. Det är därför som den unga generationen framställer denna period idealiserad och som innesluten i en skir dimma. Inte desto mindre måste vi undersöka den kyligt och objektivt.

Folkfrontpolitiken var den extrema motsatsen till ”Tredje perioden”-politiken. Gårdagens ”socialfascister” omvandlades till antifascistiska kämpar. Till och med högerledarna inom bonderörelsen, som Witos, erkändes som vilsekomna kämpar för demokrati och framsteg. I

jämförelse med partiets nya taktiska linje, framstår Warskis och Kostrzewas ”opportunist” som översvallande ultraradikalism. Ändå framfördes parollerna för Folkfronten 1935 och 1936 av samma ledare (Lenski och Henrykowski) som under föregående år hade riktat sin huvudsakliga eld mot ”socialfascisterna” och som hade uteslutit hundratals militanter bara för att de vågat betvivla att ”socialfascismen” verkligen var ”den största och allvarligaste faran”. Återigen, det viktigaste är inte så mycket vilken politik som fördes utan hur den sattes i verket. Ingen intern diskussion hade föregått den våldsamma förändringen av politiken, vilken bara följde Kominterns linje, en linje vars ton anslogs av Stalins utrikespolitiska kalkyler. Den effekt som omläggningen av politiken fick på partiet var därför full av motsättningar. Å ena sidan hade brottet med ”Tredje perioden” en stimulerande och upplivande inflytande på partiet, och tillät det att komma ur sitt vakuum. Å andra sidan, ökade den mekaniska karaktären på vändningen, som helt dikterades ”uppifrån”, ytterligare utmärglingen av politiskt tänkande bland de gamla militanta kadrerna, vilka redan hade vant sig vid att ersätta en uppsättning politiska ritualer med en annan genom ett enkelt kommando och att betrakta alla politiska begrepp och slagord, liksom många vardagliga fraser, som utan något levande innehåll. Cynism och politisk apati blev allvarliga inslag. De unga som började sin politiska bana under Folkfrontens baner tog nya paroller på mer allvar och kastade sig med entusiasm in i den ymniga antifascistiska aktiviteten. Denna period var heller inte befrämjande för skapandet av marxistiskt medvetande bland ungdomen; de absorberade bara föga av partiets specifika kommunistiska tradition. I partipropagandan, där de vagaste ”demokratiska” och antifascistiska paroller och de mest fadda ”låt oss alla gå samman”-proklamationer spreds, kastade man överbord all kriterier för proletära intressen och klasskamp. Den skilde sig knappast från rutinpropagandan från högersocialisterna, förutom att den saknade all genuinitet. Ideologisk ytlighet och patriotisk-demokratisk vulgaritet karakteriserade det parti som en gång hämtat sin inspiration från Rosa Luxemburgs flammande tankar.

Jag tjarar inte om detta för att riva upp gamla sår eller återuppliva svunna kontroverser, utan för att visa vilket tillstånd av mental svaghet som partiet befann sig i inför sin likvidering, och för att förklara den passivitet och tystnad med vilken partiet mottog sin egen dödsdom 1938 och uthärdade den exempellösa slakten av sina ledare.

En bild som visar det polska KP som en blomstrande kropp, intellektuellt frisk och full av styrka, som plötsligt faller offer för Jezjovs provokation, skulle vara falsk och ohistorisk. Man behöver inte hänge sig åt en sådan myt för att rehabilitera partiet. Det skulle dessutom förvandla rehabiliteringsakten till en magisk ritual. Hur kunde det komma sig, måste vi fråga oss, att det parti som hade erfarenhet av decennier av underjordisk kamp, och en lång (sjuttio år!) och stolt marxistisk tradition, fogligt lät sig utsättas för denna fruktansvärda kränkning – utan en protest, utan att göra något försök att försvara sina plågade ledare och kämpar, utan att ens försöka försvara sin ära, och utan att proklamera att det, trots den dödsdom som Stalin utfärdat mot det, skulle fortsatt kämpa och leva vidare? Hur kunde detta ske? Vi måste vara klart medvetna om den moraliska nedbrytning som stalinismen under så många år hade utsatt den polska kommunismen för, för att förstå dess fullständiga kollaps under attacken.

Vid den tid då det Polska KP upplöstes, beskylldes det för att vara ”infekterat” av trotskism och för att vara agent för den polska politiska polisen. Vilket inflytande hade trotskismen i verkligheten i partiet?

Den trotskistiska oppositionen i partiet formerades under åren 1931-32. Den sammanförde kamrater som tidigare hade tillhört minoriteten eller majoriteten med andra som inte hade tillhört någon av fraktionerna. Oppositionen intog inte a priori en trotskistisk ståndpunkt. Den formerades på basis av en kritisk syn på ”Tredje perioden”-politiken, parollerna om ”social-fascism”, ”enhetsfront enbart underifrån”, etc., och på den byråkratiska partiregimen.

Man krävde det polska partiets rätt till självbestämmande och intog en kritisk hållning mot den regim som härskade inom Internationalen och det sovjetiska partiet. Den trotskistiska oppositionens idéer i Sovjet och speciellt den enastående, men fruktlösa, kampanj som Trotskij drev i exil för en

enhetsfront mot Hitler, fick ett kraftfullt och avgörande inflytande på vår grupp. Till en början hade oppositionen ett ganska stort inflytande. I Warszawa, där partiet inte hade knappt mer än tusen medlemmar, hade oppositionen ungefär trehundra (varav de flesta spelade viktiga roller inom rörelsen) och en stor krets sympatisörer i partiets olika organisationer. Tyvärr påverkade det bedrövliga tillstånd som partiet befann sig i även oppositionen. Partiet var avskärmat från arbetarna i de stora industrierna och förpassat till en småborgerlig omgivning, och denna svaghet återspeglades inom oppositionen. Även om vi hade attraherat många militanter i huvudstaden, var vårt inflytande mycket svagt på landsbygden, där partilivets puls i allmänhet var ganska svagt. Huvudparten av militanterna betraktade oppositionen med stor sympati så länge som de inte insåg att inte bara tillhörighet, utan till och med bara kontakt med oppositionen, kunde bli bestraffat med uteslutning. Den nya grupperingen, som inte bara fortsatte det gamla sterila bråket mellan minoritet och majoritet, utan förde upp problemen med partiets politik på ett nytt plan, hälsades först med lättnad. Partiets ledning slog tillbaka med att utesluta och förtala oss i bästa stalinistiska stil. Samma ledare som ett par år senare skulle komma att likvideras som polisagenter brännmärkte nu oppositionen som ”agenter” för ”socialfascismen”, sedan helt enkelt fascismen, och som ett gäng ”fiender till Sovjetunionen”.

Genom bruket av sådana metoder lyckades ledningen stoppa all diskussion och terrorisera parti-medlemmarna i en sådan grad att de började sky oss med samma vidskepliga rädsla som troende medlemmar i kyrkan använde för att hålla sig borta från bannlysta kättare. Oppositionen isolerades hermetiskt från partiet och 1936 hade de nästan ingen kontakt. Så anklagelsen om att det polska KP hade blivit en trotskistisk ”agentur” var ett rent påhitt. Tvivlen och idéerna som oppositionen hade sått i partiet fortsatte dock att spira. Även om partimedlemmar förblev konformister, så slutade många av dem aldrig att lyssna till oppositionens röst, och de påverkades av den i en mindre eller större grad – i en tillräcklig grad för att bli skeptiska till stalinismens heliga storhet. Och då inget i naturen helt försvinner, så hade den luxemburgska traditionen inte heller helt försvunnit, trots alla de år som använts till att utrota den. Oppositionens inflytande och effekten av dess tradition var sådant att även efter år av ”bolsjevisering” så lämnade den psykologiska profilen även den mest ortodoxe polske kommunist mycket att önska, sett ur en stalinistisk synvinkel. Så var det på 30-talet; lyckligtvis var det på samma sätt också efter Andra Världskriget: under hela denna period hade en speciell lag om kontinuitet aldrig upphört att verka.

Frågan måste ändå ställas. Vi vet att Pilsudski hade sina agenter i alla vänsterpartier. Säkert måste han försökt få in dem i KP också?

Teorin om dessa nätverk av agenter som man påstått Pilsudski hade upprättat inom olika vänsterpartier är återigen en grov förenkling. Inget nätverk av hemliga agenter hade kunnat få Pilsudski att utöva ett liknande inflytande som det han hade över socialisterna och en del av bonderörelsen som resultat av sina långa och öppna förbindelser med dessa partier. Han var en av grundarna av Polska Socialistpartiet och var under många år dess främste ledare och inspiratör. Han hade varit kommandör för Legionen, där män från den patriotiska vänstern samlades. Även efter att han lämnat Socialistpartiet, fortsatte han att representera det som tillhörde dess kärna: socialpatriotism dragen till sin ytterlighet. Det var detta som utgjorde basen för Pilsudskis ”magiska” inflytande. Hyllandet av polsk ”statshuva”, drömmarna om ett ”eget och självständigt” Polen, gamla lojaliteter, vänskap och sentimentala band – sådan var jordmånen för de pilsudskistiska ”nätverken” i partier på den moderata och patriotiska vänstersidan, vilka han under tider med konflikter försökte att förstöra inifrån. Det fanns inte, och det kunde inte ha funnits, någon liknande bas för ett pilsudskistiskt nätverk inom polska KP. De vänstersocialister som efter 1918 hamnade i kommunistpartiets kretsar och i dess ledning, hade hedern av mer än tio år av bitter kamp mot Pilsudski.

Vad gäller de gamla luxemburgisterna, är det knappast möjligt att tvivla på deras inställning till honom. Dessutom uppnådde Pilsudskis ”agenter” mycket litet även i de moderata, patriotiska vänsterpartierna (PPS eller Wyzwolenie). Dessa partier övervann mycket snabbt den förvirring och de splittringar som ”nätverken” orsakat. Om vi ska tro Stalin, så var det bara polska KP som var helt i händerna på Pilsudskis ”agenter”. När denna anklagelse gjordes 1938, och man ville

tillbakavisa den, överväldigades man av dess totala nonsens. Det är sant att det polska partiet under 1930-talet hade varit särskilt utsatt för polisprovokationer. Nedgången i ideologisk nivå bland de flesta militanterna, bitterheten från fraktionsstriderna, den ultrarevolutionära politiken 1929-35 – allt detta hade till en viss grad underlättat polisagenternas penetration av partiet. Det hade under alla förhållanden varit överraskande om polisen inte hade haft några agenter överhuvudtaget i det polska KP, på samma sätt som den tsaristiska Okran hade sina Azefs och Malinowskis i nästan alla de illegala ryska organisationerna. Ingen skulle dock ha fått idén att upplösa bolsjevikpartiet eller Socialistrevolutionära Partiet av denna orsak. Den stalinistiska provokationen var en mycket allvarligare fara för det polska KP än alla *agents provocateurs* från den polska hemliga polisen.¹⁶

Vilka var då, enligt din åsikt, skälen för Stalin att beordra upplösningen av det polska partiet? Den uppfattning som nu råder bland gamla partimilitanter är att Stalin redan förberedde marken för sin överenskommelse med Hitler 1939 och att han likviderade det polska partiet och skickade dess ledare i döden för att han befarade att de skulle obstruera mot denna överenskommelse.

Detta motiv spelade utan tvekan roll för Stalins beslut men förklarar det inte helt. Warski och Kostrzewa, vilka sedan flera år var avskurna från all kontakt med Polen (och världen), var inte längre i stånd att bjuda Stalin det minsta motstånd, även om de så hade önskat. Vad gäller Lenski och Henrykowski, är jag övertygad om att de skulle ha varit trogna Stalin även i en situation så kritisk för polsk kommunism som den i augusti och september 1939, precis som ledarna i det franska partiet var, för att inte nämna tyskarna och andra. Men här har vi att göra med hypoteser. Det förefaller mig som att inget enskilt motiv eller någon nykter beräkning kan förklara Stalins beteende i denna fråga. Hans irrationella impulser var lika avgörande som hans ”rationella” kalkyler. Hans agerande hade ofta grund i gamla tvister och fobier, alla förstärkta till sitt yttersta genom hans förföljelsemåni, den som fick honom i sitt grepp vid tiden för Moskvarättegångarna, då han gjorde upp de sista räkningarna med det leninistiska gamla gardet. I Stalins föreställningsvärld var det polska KP bålverket för den hatade luxemburgismen – den polska ”varianten av trotskism” – vilken hade utmanat honom ända sedan 1923; det parti där vissa ledare stod nära Bucharin och andra nära Zinovjev; partiet med obotliga irrläror, stolt för sina traditioner och sin heroism; det parti, slutligen, som mycket väl i speciella internationella situationer kunde bli ett hinder på hans väg... Och så beslöt han att avlägsna detta hinder med samma giljotin som, furiöst arbetande, höll på att uttradera en hel generation bolsjeviker.

Historikern kommer inte att sluta sin redogörelse för det polska KP:s öde med dess upplösning. Epilogen är, på ett sätt, dess viktigaste kapitel. Det polska KP:s ”postuma” öde kommer att framstå som dess storhets mest slående testamente. Krossat, decimerat, förvirrat och skändat, ändå var det partiets gamla kadrer som fortfarande gick i spetsen för alla Polens revolutionära styrkor. Det var resterna av det gamla partiet som i slutet av Andra Världskriget, i den speciella internationella situation som då var fördelaktig för sociala revolutioner, genomförde revolutionen. Överlevarna från det polska KP stod fram som verkställare av sitt partis vilja, även om de tvingades utföra uppdraget under förhållanden och med metoder som inga filosofer drömt om. Och nästan tjugo år efter massakern på det polska KP kom dess anda och, om man så vill, lite av dess gamla luxemburgska tradition att visa sig i oktober 1956.

Inte bara historikern, utan också varje militant marxist, måste dra vissa slutsatser från det polska KP:s tragiska historia. Här måste jag av nödvändighet begränsa mig till en ganska allmän idé: om det polska KP:s och Polens historia i stort bevisar något överhuvudtaget, *så är det hur oförstörbar länken mellan de polska och ryska revolutionerna är*. Detta har visats både negativt och positivt. För sitt försök att ställa sig på tvären mot den internationella revolution som fått sin början i Ryssland – försöket som gjordes 1918-20 – tvingades Polen att betala med tjugo år av stagnation och efterblivenhet, provinsial trångsynthet och anakronistiskt socialt liv, och slutligen med

¹⁶ Azef var en välkänd *agent provocateur* som ledde det ryska Socialrevolutionära Partiets terror-organisation. Malinowski, som var Lenins vän, deputerad i Duman och en inflytelserik medlem i bolsjevikerens centralkommitté, avslöjades också till slut som en *agent provocateur*.

katastrofen 1939. Å andra sidan genomgick den ryska revolutionen, instängd i det gamla och efterblivna Ryssland och isolerad av all världens antikommunistiska krafter (med Polens ivriga bistånd), en deformation som inte bara tragiskt påverkade folket i Sovjetunionen utan också hämnades på Polen. Redan 1920 hade Polen fått känna på lite av denna hämnd. Efterhand ledde den till en deformation av den polska arbetarrörelsen och dömde den till sterilitet och impotens. Sedan kom 1939. Efter Andra Världskriget visade sig den ryska revolutionen, trots alla sina deformationer, fortfarande tillräckligt levande och dynamisk för att stimulera nya revolutionära processer i Europa och Asien. Polen utsatte sig åter för den ryska revolutionens skuggor och ljus och övertog från den, tillsammans med välsignelsen av en progressiv uppgång i sociala relationer, den byråkratiska terrorns förbannelse och kulten av Stalin. Polen fick betala en tung bot för "Miraklet vid Visla" 1920,¹⁷ som man hade solat sig i under tjugo år. Då man hade försmått den ryska revolutionen i dess heroiska stadium, fick man nu ödmjuka sig inför samma revolution efter dess degenerering. Efter att ha försmått Lenin och den leninistiska internationalismen, tvingades Polen att prostituera sig inför Stalin och den storryska chauvinismen. Först när Sovjetunionen började vakna upp ur stalinismens mara kunde Polen befria sig från den, och därigenom stimulera återhämtningsprocesser i andra socialistiska länder. Men bara om den ryska revolutionen lämnar det sidospår som historien drivit in den på och till slut slår in på den socialistiska demokratins huvudväg, kommer utsikterna för ett folkets Polen att definitivt klarna. Vid varje steg demonstrerar historien *ad oculos* hur oupplösliga banden mellan de polska och ryska revolutionerna är. Men medan historien hittills om och om igen demonstrerat detta bands oupplösliga natur på ett negativt sätt – genom att utsätta Polen för de grymmaste lektioner – har den kanske i oktober 1956 börjat demonstrera det på ett positivt sätt, det vill säga på det enda framgångsrika sättet. Historien har så här långt inte alltid varit en god och känslig lärare. De lektioner i internationalism som man försökte ge de polska massorna var tillfälliga, dåligt genomtänkta och ineffektiva. Under nästan var och en av dessa "lektioner" narrades historien och förolämpade Polens nationella heder och, framför allt, den polska revolutionära rörelsens heder och oberoende. Är det då förvånande att "eleven" inte har varit särskilt receptiv, försökt fly den besynnerlige "läraren" och sökt tillflykt i våra nationalistiska legends djungel? De polska massorna kommer att förstå att de band som knyter deras öde till den ryska och andra revolutioner är obrytbara, men först sedan de tillfrisknat från de slag och chocker som de utsatts för i det förgångna, och när de känner att aldrig något på nytt kan hota deras oberoende och nationella heder. Marxister måste däremot ställa sig över de chocker och trauman som massorna lider under; och de måste nu även vara djupt och väl medvetna om det gemensamma ödet för Polen och andra nationer som avancerar mot socialism. Marxister har ingen rätt att föda sig själva, eller andra, med unkna och uppvärmda myters och legends andliga diet. Socialismen siktar inte till att föreviga den nationella staten; dess mål är ett internationellt samhälle. Den är inte baserad på nationell självcentrering eller självtillräcklighet, utan på internationell arbetsdelning och samarbete. Denna nästan bortglömda sanning är marxismens själva ABC.

Du kanske tycker att det jag föreslår är en ny version av luxemburgism, lätt justerad och anpassad till 1957 års behov. Kanske det. Du kanske tycker att detta bara är en ny version av teorin om "organisk inkorporering".¹⁸ Kanske det. Men det som står på spel denna gång är den "organiska integrationen" av Polen i internationell socialism, inte dess inkorporering i ett ryskt imperium.

¹⁷ "Miraklet vid Visla" var det namn man gav striden om Warszawa, i vilken Pilsudskis arméer besegrade den sovjetiska armén. Vid denna tid var general Weygard Pilsudskis rådgivare.

¹⁸ I hennes teori om "organisk inkorporering", vilken hon formulerade i sin doktorsavhandling, hävdade Rosa Luxemburg att kampen för Polens självständighet var meningslös och till och med reaktionär på grund av de "organiska" ekonomiska banden mellan Polen och Ryssland; varken den polska bourgeoisien eller det polska proletariatet hade något intresse av en restauration av ett självständigt Polen: bourgeoisien eftersom den ryska marknaden var mer profitabel för dem, och proletariatet för att dess strävan var en internationell socialism. Detta koncept utgjorde den teoretiska grunden för den luxemburgska politiken.

Öppet brev till Wladyslaw Gomulka och Polska Arbetarpartiets Centralkommitté.¹⁹

Jag riktar detta brev till Er i syfte att protestera mot de hemliga rättegångarna och domarna mot Ludweik Hass, Karol Modzelewski, Kazimierz Badowski, Romuald Smiech, Kurón, och andra medlemmar i vårt parti. Enligt alla tillgängliga rapporter har dessa män fråntagits sin frihet enbart för att de yttrat sig kritiskt om Er politik, eller vissa aspekter av den, och för att de har uttryckt missnöje med den byråkratiska godtycklighet och korruption som de ser frodas i deras land. Anklagelsen mot dem är att de har spridit flygblad innehållande ”falsk information som skadar staten och dess högsta myndigheter” – den allmänne åklagaren, förefaller det, anklagade dem inte för något grövre brott eller förtal än detta.

Om detta är anklagelsen, då är förföljelsen av dessa män skamlig och skandalös. Flera frågor måste ställas: Varför har rätten, vid det första tillfället, hållit förhören inför stängda dörrar? Säkert var det inte fråga om att statshemligheter var eller kunde ha varit inblandade. Alla åtalade har varit akademiska lärare och studenter, och det de försökte göra var att förmedla sina synpunkter till studentkamrater. Varför har de inte fått en rättvis och öppen rättegång? Varför har våra egna tidningar inte ens kortfattat redogjort för anklagelserna och försvarspläderingarna? Är det för att förhandlingarna varit så absurda och skamliga att Ni själv känner att Ni inte kan rättfärdiga eller ursäkta dem: och så föredrar Ni att dölja dem med tystnad och glömska? Vad jag vet har åklagare och domare inte ifrågasatt försvararnas motiv eller framfört något allvarligt tvivel om deras redbarhet. De anklagade männen har deklarerat att de själva är, och har betett sig som, hängivna ickekonformistiska kommunister, i grunden övertygade om sanningen och riktigheten i revolutionär marxism.

Jag vet att en av dem, Ludwik Hass, redan före Andra Världskriget var medlem i den kommunistiska, så kallade trotskistiska, organisation som jag var en av grundarna av och språkrör för. Han tillbringade sedan sjutton år i Stalins fängelser, koncentrationsläger och deportationsorter. När han släpptes 1957 återvände han till Polen, helt utan bitterhet och så starkt upplivad av sin tro på en bättre, socialistisk framtid att han genast bestämde sig för att ansluta sig till Ert parti; och han godtogs som medlem. Ingen bad honom att avsvära sig sin förtid, och han förnekade inte sina gamla ”trotskistiska” åsikter ens för ett ögonblick – tvärtom, han höll fast vid dem rakryggat och outtröttligt. Enbart dessa omständigheter vittnar om hans mod och integritet. Tror Ni, Wladyslaw Gomulka, verkligen att Ni, i er ”apparat” och administration, har många personer med jämförbar oegennyttighet och idealism? Se Er omkring, betrakta mängden av opportunisterna som omger Er, och alla de utan principer och heder som kryper för Er som de kröp för Bierut, och en del av dem kröp till och med för Rydz-Smigly och Pilsudski. Hur många av dessa byråkrater kan Er regering, och socialismen, lita på i stunder av fara, som den kan lita på de människor Ni satt i fängelse?

Nyligen hävdade Er regering med en viss stolthet att det inte funnits några politiska fångar i Polen sedan 1956. Detta är, om det är sant, verkligen något att vara stolt över i ett land vars fängelser alltid, under alla regimer, varit fulla av politiska fångar, speciellt kommunistiska. Ni har inte, vad jag vet, fängslat och satt någon av alla Era alltför talrika och hätska antikommunistiska opponenter i bojor; och Ni ska ha heder av den återhållsamhet som Ni behandlar dem med. Men varför förnekar Ni Era kritiker från vänster sådan behandling? Hass, Modzelewski och deras vänner har förts till rätten i handbojor och under tung bevakning. Ögonvittnen rapporterar att de höjde sina bundna knytnävar i den gamla kommunistiska hälsningen och sjöng Internationalen. Denna detalj vittnar uttrycksfullt om deras politiska karaktär och lojalitet. Hur många av Era dignitärer, Wladyslaw Gomulka, skulle idag ta upp Internationalen självmant och av egen fri vilja?

Jag har informerats om att den tjänsteman som ledde förhören, före rättegången och under förhören, påstod att Hass och andra anklagade hade arbetat tillsammans med mig. Jag vet inte om åklagaren tog upp denna anklagelse i rättssalen. Hur som helst, anklagelsen är ett fullständigt falsarium. Låt mig säga, att om de anklagade hade försökt komma i kontakt med mig, skulle jag beredvilligt ha

¹⁹ Det öppna brevet offentliggjordes den 28 april 1966

tagit emot dem. Men fakta är att jag inte haft någon som helst kontakt med dem. Jag har inte ens sett något av deras flygblad eller någon pamflett. Jag bedömer deras handlande enbart utifrån rapporter som nått mig muntligt eller via västeuropeiska tidningar.

Jag borde kanske förklara att jag sedan Andra Världskriget inte har deltagit i det polska politiska livet på något sätt, och att jag inte varit medlem i någon politisk organisation, trotskistisk eller annan. Jag talar bara för mig själv. Jag skulle dock vilja tillägga att jag i ett fåtal sällsynta fall har brutit min självpåtagna politiska avhållsamhet. Jag protesterade när Ni, Wladyslaw Gomulka, fängslades och förtalades under de sista åren av den stalinistiska eran. Fullt medveten om att jag inte delade alla Era åsikter, uttryckte jag min solidaritet med Er. Likaledes vet jag inte om jag till fullo ställer upp på Hass', Modzelewskis eller deras kamraters åsikter och ageranden. Men i deras fall, liksom i Ert, tror jag att jag kan känna igen reaktionär polisterror för vad det är och skilja förtal från sanning.

Ett annat tillfälle då jag tillät mig själv att ha en mening om polska politiska frågor var 1957, då jag i en speciell essä "Den polska kommunismens tragedi mellan världskrigen". Ni kanske kommer ihåg att Era censorer, stalinister ur den så kallade Natolin-gruppen, konfiskerade essän då Polityka försökte publicera den, och att Ni då, Wladyslaw Gomulka, beordrade att essän skulle spridas bland partimedlemmar. Under dessa långt avlägsna dagar, just efter "Polska Våren i oktober", vidhöll Ni att polska kommunister borde känna till min redogörelse för den skada som Stalin utsatt partiet för då man ställde nästan alla dess ledare inför arkebuserings-truppen. Ni visste att jag hade varit en av de mycket få kommunister som 1938 protesterade mot detta brott och mot upplösningen och förnekandet av det som en gång varit vårt gemensamma parti. Moskva "rehabiliterade" det polska partiet och dess ledare först efter sjutton eller arton år; och då bad Ni, Wladyslaw Gomulka, om ursäkt för att Ni hållit tyst 1938 trots att Ni inte hade trott på det stalinistiska förtalet. Jag tycker inte att Ni har rätt när Ni förföljer och fängslar medlemmar i Ert eget parti och Era kritiker till vänster; och jag kan inte hålla tyst.

Får jag påminna Er om Era egna ord vid centralkommitténs berömda åttonde session i oktober 1956? "Personkulten handlade inte bara om Stalins person", framhöll Ni då. "Detta var ett system som transplanterades från Sovjetunionen till nästan alla kommunistiska partier.... *Vi har gjort slut på det, eller hellre håller på att göra slut på det, en gång för alla.*" (Er kursivering)

Men håller Ni inte på att i viss grad återupprätta detta system? Vill Ni att dessa rättegångar ska markera tjuugoårsjubileet av Er egen rehabilitering och av den "Oktobervår", under vilken Ni födde så många förhoppningar om framtiden?

I namn av dess förhoppningar och i namn av Er egen historia, historien om en kämpe och politisk fånge under Pilsudski och Stalin, vädjar jag till Er och Era kolleger i centralkommittén: Tillåt inte detta missbruk av lagen att bestå! Avlägsna den sekretess som omger fallet med Hass, Modzelewski och deras kamrater. Om Ni tror att de är skyldiga till allvarliga brott, publicera då den fullständiga rapporten från rättegångsförhandlingarna och låt den tala för sig själv. I vilket fall vädjar jag till Er för en omedelbar och offentlig revision av rättegången. Om Ni avvisar dessa krav kommer Ni att framstå som en stalinismens epigon, skyldig till att strypa Ert eget parti och ackordera med socialismens framtid.

Isaac Deutscher

London, 24 april 1966

Översättning: B. Svensson